

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАСОБІВ ВИРОБНИЦТВА У РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ТЮРКІВ

П.В. Сацький

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичної історії
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Оскільки продовольче виробництво склало матеріальну основу організації і цивілізованості людства, а також, стало коліскою державності і, відповідно, заклало основи для формування правових інститутів у суспільстві, то, досліджуючи правовий режим засобів виробництва у людських спільнот на ранніх стадіях формування державності, ми маємо можливість простежити процес закладення економічного базису становлення інститутів держави і права. Державні утворення у кочових спільнот були не тривкими і часто існували не довго, трансформуючись і розпадаючись та знову виникаючи за відповідних соціальних умов. Характерним прикладом може слугувати Тюркський каганат (552-603 рр.), який сформувався за виникнення сприятливих обставин, описаних на основі китайських джерел Н. Мічуріним [4]. Тюркські держави припиняли своє існування в результаті китайського впливу, не зважаючи на свою могутність, вони часто підпадали під зовнішній дипломатичний вплив [1, с. 38-39; 2, с. 34-35; 3, с. 61-62]. Так само, їх часто губили внутрішні міжусобиці [1, с. 17-18; 2, с. 36-37; 3, с. 65]. Зважаючи на такий нетривкий характер тюркських держав їх правова система була доволі динамічною, на відміну від статичності землеробських державних утворень. Водночас, здебільшого, динамічна економічна система, у тюрків, як і у більшості номадів, була доволі статичною і для неї головним було підтримувати стабільність і сталість. Це впливало із її природи, адже, більше поголів'я худоби вимагало більших пасовищ, а менше поголів'я могло призвести до голоду в народі. Тому кочовики були зацікавлені у збереженні як сталої чисельності поголів'я, так і демографічної ситуації в спільноті. Для аграрної спільноти, яка організована заради забезпечення умов для аграрного виробництва, головним засобом виробництва є земельні ресурси, а також, матеріальні й соціальні інструменти для їх експлуатації. Дослідження правового режиму засобів виробництва у ранньосередньовічних тюрків дає нам можливість прослідкувати процес становлення основних правових інститутів у людських спільнотах на етапі формування державнос-

ті і, у першу чергу інституту власності, прав і обов'язків держави та її підданих тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема правового режиму засобів виробництва у ранньосередньовічних тюркських державах досліджували в контексті загального вивчення явища кочового скотарства [13], а також у контексті загальнотюркської історії [14]. Також, на неї звертали увагу дослідники тюркського права [11] і дослідники соціальної історії тюрків на її ранньому етапі [8]. Дослідження правового режиму засобів виробництва у ранньосередньовічних тюрків носило характер фону для висвітлення інших проблем, а тому всі його результати мають фрагментарний характер і, зважаючи на актуальність проблеми, вона потребує окремого дослідження.

Метою статті є розкриття на основі тюркських джерел правового режиму засобів виробництва в ранньосередньовічних тюркських державах.

Основні результати дослідження. Насамперед слід дати визначення, що ми маємо розуміти під засобами виробництва у ранньосередньовічних тюрків. Такими необхідно вважати пасовища і водопої, а також лісові ресурси та гірські масиви. Тобто, дані засоби виробництва необхідно виділити в окрему категорію – джерела отримання ресурсів, на зразок шахт і копалень. Пасовища давали прогонування табунам худоби, а водопої забезпечення водою. Лісові ресурси, вочевидь, давали можливість отримувати деревину і переховуватися, а гірські масиви давали метали.

Як окрему особливу категорію слід виділити рабів [1, с. 22; 2, с. 39; 3, с. 69], які мали особливий правовий режим. Але в рамках самостійного дослідження потребує визначення порядок використання ресурсу аби уточнити його сутність і правовий режим.

Самою специфічною категорією засобів виробництва у ранньосередньовічних тюрків був адміністративний ресурс. Дане поняття на сьогодні набуло негативного значення, воно не відноситься сучасною економічною теорією до засобів виробництва. Але у ранньосередньовічних тюрків значно менше коло матеріальних ресурсів могло бути приватною власністю і ті, які такими були цілковито залежали від права володіння і користування пасовищами і водопами, на які не було права приватної власності [13, с. 225]. Отже, примноження ресурсів, які були приватною власністю повністю залежало від правового режиму тих ресурсів, що не могли бути приватною власністю, а, відповідно, від тих хто мав компетенцію ними розпоряджатися. Відповідно, примноження ресурсів, які перебували у приватній власності, перебувало у цілковитій залежності від політики хана. Про це нам свідчить фрагмент із напису, присвяченого Тоньюкуку, в якому сила народу, який протистояв у війні тюркам, визначалась його чисельністю й чисельністю табунів його худоби [10, с. 66]. Даний фрагмент нам також свідчить, що табуни худоби, які перебували у приватній власності, хан міг розглядати і враховувати як ресурс, що забезпечує боєздатність його війська. Отже, хан мав безроздільний вплив на своїх підвладних, включаючи їх приватну власність. Тому ми не можемо розглядати інститут приватної власності у ранньосередньовічних тюрків як розвинений, він був забезпечений гарантіями лише за умови підтримки власниками політи-

ки хана. Недарма єнісейські написи містять вказівки про присвячення меморіантами своїх багатств ханові й державі [7, с. 68, с. 77-78, с. 93-94].

Хан визначав режим володіння і користування засобами виробництва і звідти виступав адміністративний ресурс як один із ключових, хоча і специфічний засіб виробництва. Адже, від організаційних якостей хана та його інформованості залежала сама можливість користуватися природними ресурсами, які були і засобами виробництва у господарстві тюрків-номадів. Власне, головним завданням хана було накопичення адміністративного ресурсу, який створював йому передумови для здобуття можливості володіння іншими ресурсами, які складали основні засоби виробництва.

Так, фрагмент із пам'ятника Тоньюкуку нам говорить про те, що дружина хана на початку становлення тюркського племінного союзу харчувалась оленями і зайцями [10, с. 65], тобто, жила із полювання. І, вказується, що, при тому, його дружина не голодувала. Тобто, шадові (ватажку), майбутньому ханові [10, с. 65], вдалося організувати господарський процес серед його підлеглих, який, не зважаючи на його примітивний характер, був достатньо ефективний аби дружина мала належний для ведення війни фізичний стан. Цього було достатньо щоб примножувати дружину за рахунок добровольців, які вірили в успішність шادا як керівника ватаги та були впевнені, що шад своїми організаторськими здібностями зможе забезпечити необхідні умови для успішної діяльності дружини [1, с. 19; 2, с. 37; 3, с. 66-67]. Тут звертає на себе увагу згадка в тексті Тоньюкука про його роль і заслуги перед каганом (ханом). Зокрема, він говорив і вказував на загальну інформованість кагана, що у того були бики худі й жирні, але він не знав, які у нього бики жирні, а які худі. У тому щоб розібратися із цим питанням і полягала функція Тоньюкука, радника кагана [10, с. 65]. Причому він настільки підносив свою функцію, що вказував ніби він забажав аби був каганом той, хто не достатньо мудрий і далі вказував на успішність кагана як воєначальника. Даний фрагмент нам говорить про те, що при мудрому керуванні хан міг отримати можливість здобути собі адміністративний ресурс, володіючи повною інформацією про своїх дружинників. Відповідно, той ресурс відкривав перед ним можливості для військових перемог. Оскільки війна для ранньосередньовічних тюрків, особливо на етапі становлення племінного союзу (Елю) була основним заняттям і засобом здобування ресурсів, то, фактично, військова організація була одним із головних інструментів здобуття ресурсів. Тому, бачимо роль і значення адміністративного ресурсу як основного засобу виробництва продукту для тюркської общини.

Адміністративний ресурс хан міг отримати доброю організацією системи управління дружиною, що трималось на його особистому авторитеті та вмінні розставляти на ключові адміністративні посади відповідних до вимог тих посад людей. Інакшою була справа організації співіснування народів племінного союзу хана, оскільки саме те співіснування у племінному союзі мало забезпечити умови для встановлення оптимального правового режиму засобів виробництва, який мав регламентувати хан. Народи, підвладні ханові, регулярно проти нього повставали і йому доводилося їх підкорювати, як із

народом токуз-огузів [1, с. 31; 2, с. 42; 3, с. 75]. Тому зустрічаємо ще одну складову успішного адміністрування хана, розбудову адміністративної вертикалі в племінному союзі у відповідності зі звичаями і традиціями підвладних йому народів.

Режим засобів виробництва у каганаті ранньосередньовічних тюрків визначався перш за все військовими потребами, оскільки війна була нормою для кагана і його дружини. У даному контексті нам необхідно визначитися із основними цілями воєн, які велись каганом. Як нам вказують стели, присвячені Кюль-Тегіну і Тоньюкуку, головною метою завоювання народів для кагана було їх «впорядкування», крім того, у тих написах роз'яснено суть поняття «впорядкування», а саме – встановлення влади, вірної каганові [1, с. 21-22; 2, с. 39; 3, с. 68-69]. Тобто, фактично, в результаті воєн каганом експортувався до інших народів його адміністративний ресурс і, очевидно, той ресурс мав забезпечувати йому надходження необхідних для воєн ресурсів. На це нам опосередковано вказує традиція присвячення державі і ханові володарями своєї власності й володінь, здебільшого, ними це робилося з метою гарантувати собі зі сторони кагана дане право, а також спадкування того права нащадками. Відповідно, встановлені владарювати над підкореними народами тюркським каганом володарі, які, здебільшого, були або представниками родової аристократії відповідного народу, або родичами кагана, щоб забезпечувати собі право володіння адміністративним ресурсом, без якого не можливим було управління підвладним народом, мали присвячувати свої матеріальні здобутки і підконтрольні ресурси каганові і його державі. Стела, присвячена Кюль-Тегіну, нам дає приклад, коли володар над народом, який мав достоїнство кагана і був із тюрків, «не розумів своєї вигоди» бути підвладним тюркському каганові і був убитий [1, с. 21; 2, с. 38; 3, с. 68]. Тобто, не бажання присвятити свою власність і володіння каганові зі сторони підвладного йому володаря мала наслідком втрату тим володарем права на гарантії власності й володіння зі сторони кагана. Таким чином, у кагана був значний ресурс легітимізації права власності й володіння, який був необхідним для кожного підвладного йому володаря і, водночас, той ресурс давав каганові право розпоряджатися «присвяченими» йому ресурсами.

Війни для кагана мали ще одну мету – отримання данини від переможених. З джерел нам відомо про одну групу таких переможених, а саме – китайців (народ табгач). Китайці, як нам свідчить стела Кюль-Тегіна, сплачували данину і надавали подарунки кочовим народам, намагаючись тим самим тримати їх у орбіті свого впливу [1, с. 38-39; 2, с. 34-35; 3, с. 61-62]. Дана політика китайських володарів була, радше, не намаганням уникнути набігів зі сторони кочовиків, а прагненням мати на своїх кордонах народи, із якими розбудовано широко інституційовану систему відносин, щоб ті народи не мали собі альтернативи добросусідським відносинам із китайською державою. Крім того, система подарунків зі сторони китайців, а також військова підтримка окремих племен проти інших, давала можливість їм регулювати і регламентувати відносини між самими кочовими народами [4, с. 239-240], тобто, китайцями розбудовувалась система інституцій на зразок теперішніх глобальних міжнаціо-

нальних організацій, які функціонують завдяки внескам до їх фондів зі сторони найбагатших держав світу. Фактично, то є плата за визначення регламенту міжнародної політики. Стела Кюль-Тегіна нам і говорить, що під впливом тієї китайської дипломатії тюрки втратили свою державність [1, с. 18; 2, с. 37; 3, с. 65], що підтверджують і китайські літописи у переказі Н. Бічуріна.

Отже, військова політика каганів створювала передумови для ресурсних впливань зі сторони китайців і кагани, фактично, мали війни за засіб надбання для себе ресурсів. Відповідно, виробничі потужності китайців працювали на забезпечення дипломатії їх володарів щодо кочових народів і війна каганів була одним із факторів, які стимулювали виробництво і розподіл ресурсів в державі китайців. Тому, для каганів їх військові і мобілізаційні ресурси були, фактично, засобами виробництва, оскільки, давали відповідний економічний ефект для каганату. Тому маємо розглянути ще один суттєвий ресурс, який контролювався каганом, а саме, мобілізаційний.

Мобілізація ресурсів для ведення воєн каганові була необхідною, як нам вказують тюркські тексти, дві третини війська тюрків становила кіннота, а тому каганові було необхідно забезпечувати своє військо кіньми. Табуни коней володарів у тюрків були доволі значними і вони могли централізовано забезпечувати свою дружину кіньми, експлуатуючи для цього куруки, спеціальні заповідні пасовища, на яких ніхто не мав права здійснювати випас, і заповідні гори, в яких ніхто не мав права полювати [12, с. 360; 13, с. 225]. Прямого свідчення, що військо, яке виставляв тюркський володар для походу забезпечувалось кіньми із його табунів ми не маємо, але звертають на себе увагу згадки про те, що каган бідний народ зробив заможним [1, с. 39-40; 2, с. 35; 3, с. 62-63] і про велике значення для кагана забезпечити необхідними ресурсами підвладних йому людей. Ті свідчення нам вказують, що заради здійснення тієї політики каган повинен був мати повноваження доволі вільно розпоряджатися значними за обсягом ресурсами, у тому числі й своїми підданими та їх власними ресурсами. Отже, каганові слід було накопичувати їх в якості стабілізаційного фонду. На наявність у кагана такого стабілізаційного фонду у вигляді заповідних пасовищ нам вказує дослідник номадизму А. Хазанов. Але потребує дослідження саме явище наявності у володінні кагана стабілізаційного фонду і порядку його наповнення та розпоряджання ним. На компетенцію кагана мобілізувати необхідні йому ресурси нам вказує ототожнення могутності кагана із табунами, які є в розпорядженні його народу [1, с. 23; 2, с. 39-40; 3, с. 70-71]. Отже, це нам говорить, що він міг ті ресурси мобілізувати для здійснення своєї політики. Зважаючи, що каган був розпорядником основного засобу виробництва для кожного пастуха та його родини – пасовища, розміщуючи свій Ель к визначеному самим каганом зручному місці для його розвитку, він мав і право майже безмежно (межі розпоряджання каганом власністю підвладних йому народів і їх володарів має бути темою окремого дослідження). На це нам вказує напис Кюль-Тегіна у частині, де йдеться про Отюкенську чернь як місце для створення свого племінного союзу і куди спрямовував каган свої підвладні народи із яких і складався племінний союз [1, с. 39; 2, с. 35; 3, с. 62]. Отже, каган міг на власний

розсуд переміщувати підвладні йому народи. Відповідно, він мав право їх мобілізації заради здійснення власної політики.

Зрештою, ключове значення у здійсненні ханом його політики мав людський ресурс. Даний ресурс слід ділити за категоріями. Можемо твердо виділити такі категорії як адміністративна опора хана, а саме, беки, буюруки, тархани, ягбу, шади та ін. Наступну категорію складали дружинники хана, далі слід виділити таку категорію як підвладні народи і, нарешті, раби. Хан, як ми з'ясували, мав можливість доволі вільно розпоряджатися своїми підлеглими коли це стосувалося війни і всього пов'язаного із нею. Тобто, можемо напевно вважати, що всевладдя ханської влади у ранньосередньовічних тюрків було чітко регламентовано певними політичними умовами за яких хан перетворювався на абсолютного деспота. Причому, деспотизмові хана не міг протидіяти ніхто із його підлеглих. З іншого боку, ханський деспотизм мав і обмеження, які впливали із ефективності ханської влади, на що нам вказує Н. Бічурін у своїх перекладах китайських хронік. Зокрема, коли він говорить про необхідність для хана прийняти над собою владу китайського імператора, оскільки сам хан не мав достатнього ресурсу аби забезпечувати ефективність своєї влади [4, с. 236-238]. Відповідно, деспотична ханська влада мала також і зобов'язання перед своїми підвладними людьми, які і надавали їй абсолютний характер, а саме, заради їх виконання вона і отримувала собі повноваження. Випробовуванням на міцність для влади кагана став 630 р., коли китайськими військами імперії Тан було завдано поразки Східнотюркському каганту (в результаті розпаду Тюркського каганату 603 р. утворилися Західно- і Східнотюркський каганати), а 658 р. розпадається Західнотюркський каганат і тюрки потрапляють під владу імперії Тан. Фактично, кагани тюрків виявили свою неефективність і змушені були визнати над собою владу китайського імператора, на що вказує Н. Бічурін.

Відповідно, хан, який приймав над собою владу китайського імператора, сплачував послугу за допомогу при виконанні його зобов'язань перед підвладними китайському імператорові поступкою у своїй деспотичній владі. Стела Кюль-Тегіна нам вказує, що передача ханом китайському імператорові своїх деспотичних повноважень призвела до втрати тюрками їх племінного союзу [1, с. 39; 2, с. 35; 3, с. 65]. Відповідно, ми маємо право розглядати людські ресурси в якості виробничих ресурсів для хана, які такими ставали за відповідних обставин.

Аби мати деспотичну владу над своїми підвладними хан мав забезпечувати виконання комплексу покладених на нього зобов'язань. Ті зобов'язання він брав на себе сам, а, отже, ми можемо розглядати ситуацію із процесом здобуття ханом влади над людськими ресурсами як відповідь лідера (шада) на відкриту пропозицію зі сторони людей, готових йти за ним. Тобто, знизу відчайдушними особистостями був запит на лідера (шада), який перетворював ватагу на дисципліноване військо. Далі пропозиція виходила від беків та інших народів, які мали своїх каганів, щодо забезпечення для них ефективного користування ресурсами. Тобто, безпеки і добрих пасовищ, і коли каган не мав можливості то забезпечувати своєму народові, відповідний народ приймав

владу іншого кагана, здобуваючи собі ефективного володаря, який приймав його відкриту пропозицію і демонстрував свою здатність ефективно забезпечити всі її умови. Тому тюркські кагани, здобуваючи перемогу у війні над своїми опонентами-народами, у першу чергу знищували їх каганів і примушували визнати себе як володарів [1, с. 26; 2, с. 41; 3, с. 73]. Самі ж кагани називали той процес впорядкування відповідних народів.

Отже, кагани здобували владу і право деспотичного управління людськими ресурсами у результаті створення для народів екстремальних умов, за яких відповідний народ потребував собі влади кагана. Бачимо тут ситуацію зі створенням тюркськими каганами ситуації, яка відповідає поняттю керований хаос, у якому вони мали можливість здобути собі важелі керування. Справді, степовий ландшафт у ранньому середньовіччі був схожий на сферу хаосу, у якій вели господарську діяльність народи (найвища форма общинної організації), які ділилися на менші одиниці, сім'ї. Сім'я у тюрків була не лише соціальною, а і господарською одиницею, оскільки управління табунем худоби здійснювалося представниками однієї сім'ї у цілковитій господарській автономії [8, с. 89; 13, с. 261], лише питання встановлення режиму користування пасовищами і водопоями потребувало створення общини, а в разі входження общини в політичну сферу, у якій необхідно було мати каганат, то община трансформувалась у народ. Відповідно, ми бачимо декілька рівнів, які характеризують режим користування основними виробничими ресурсами – пасовищами і водопоями і всі ті рівні виникають як похідні від права використання каганом людськими ресурсами.

Висновки. Общини у ранньосередньовічних тюрків і народи мали свої дружини, створені заради захисту своїх пасовищ. З іншого боку, навколо кагана у період, коли він був ще тільки шадом, ватажком загону, формувалась професійна структура, яка мала виконувати силові функції, у тому числі й по захисту пасовищ від несанкціонованих вторгнень. Тому каган, здобуваючи собі владу над народами, просто демонстрував ефективність свого військового утворення і, відповідно, необхідність взяти його загін за своїх охоронців, якщо, звісно, відповідний народ чи община не бажали мати той загін за своїх ворогів. Тобто, тут ми бачимо характерний приклад нав'язування силових послуг, фактично, вимагання (рекету). Оскільки засобами виробництва для рекетира є його сила, організаторські здібності і вміння здійснювати оперативне управління людськими ресурсами, то й у ранньосередньовічних тюрків ми бачимо, що каган (шад) на чолі загону застосовував ті засоби, заради встановлення своєї влади і гарантування безпеки для підвладних йому народів. Крім того, хан виконував функцію силового посередництва, якою він забезпечував усунення народів від необхідності вирішувати між собою справи силовим шляхом, делегуючи це право професійним воякам на чолі із шадом (каганом).

Результати дослідження правового режиму засобів виробництва у ранньосередньовічних тюрків відкривають можливості для дослідження закономірностей становлення суспільних інститутів у тюрків, які, згодом, поширювалися на численні народи і масиви територій у процесі формування тюркських держав на просторі Євразії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Радловъ В.В., Меліоранскій П.М.* Сборникъ трудовъ орхонской экспедиции. IV: Древне-тюркские памятники в Кошо-Цайдам / Радловъ В.В., Меліоранскій П. М. – С-Пб, 1897. – 33 с.
2. Памятник в честь Кюль-Тегина // Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования / Малов С.Е. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – 452 с.
3. *Меліоранскій П.М.* Памятникъ въ честь Кюль-Тегина съ двумя таблицами надписей / Меліоранскій П.М. – С-Петербургъ : Типографія Императорской Академіи наукъ, 1899. – 144 с.
4. *Бичурин Н.Я.* (Иакинф) Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена / Бичурин Н. Я. (Иакинф) – У 3 т. – Т. 1. – М.–Л. : Издательство АН СССР, 1950. – 381 с.
5. *Бартольд В.В.* Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии / Бартольд В. В. // Бартольд В. В. Сочинения. – У 9 т. – Т. 5: Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов / Бартольд В.В. – М. : Изд-во «Наука», 1968. – 759 с.
6. Основы зоологии и зоогеографии / Г.М. Абдурахманов, И.К. Лопатин, Ш.И. Исмаилов. – М. Академия, 2001. – 496 с.
7. *Кормушин И.В.* Тюркские енисейские эпиграфики. Грамматика. Текстология / Кормушин И. В. – М. : Наука, 2008. – 342 с.
8. *Бернштам А.* Социально-экономический строй орхоно-енисейских тюрок VI-VIII. Восточно-тюркский каганат и кыркызы / Бернштам А. – М.–Л. : Издательство АН СССР, 1946. – 208 с.
9. *Толстов С.П.* К истории древнетюркской социальной терминологии / Толстов С. П. // Вестник древней истории. – 1938. – №. 1. – 281 с. – С. 72-81.
10. Памятник в честь Тоньюкука // Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования / Малов С. Е. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – 452 с.
11. *Садри Максуди Арсал.* Тюркская история и право / Садри Максуди Арсал. – Казань : Изд-во «Фэн», 2002. – 412 с.
12. *Кляшторний С.* Памятники древнетюркской письменности и этнокультурная история Центральной Азии / Кляшторний С. – С-Пб. : «Наука», 2006. – 591 с.
13. *Хазанов А.М.* Кочевники и внешний мир. Изд. 3-е, доп. / Хазанов А.М. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 604 с.
14. *Hermann Vambery.* Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen beziehungen. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1885. – 638 p.

Сацький П. В. Правовий режим засобів виробництва у ранньосередньовічних тюрків

Статтю присвячено дослідженню проблеми правового режиму засобів виробництва у тюрків періоду раннього Середньовіччя. Зважаючи на специфіку структури тюркського суспільства відповідного періоду, а також на особливості походження державності та її функції, автором досліджується суть самого поняття засобів виробництва стосовно тюркських державах раннього Середньовіччя. Також значну увагу приділено проблемі державного забезпечення правового режиму засобів виробництва в ранньосередньовічних тюркських державах.

Ключові слова: хан, шад, каганат, племінний союз (Ель), адміністративний ресурс.

Сацкий П. В. Правовой режим средств производства у тюрков в период раннего Средневековья

Статья посвящена исследованию проблемы правового режима средств производства у тюрков в период раннего Средневековья. Учитывая специфику структуры общества раннесредневековых тюрков, а также особенности происхождения их государственности и ее функций, автор исследует суть понятия «средства производства», применительно к тюркам раннего Средневековья. Также значительное внимание уделяется проблеме государственного обеспечения правового режима средств производства в раннесредневековых тюркских государствах.

Ключевые слова: хан, шад, каганат, племенной союз (Эль), административный ресурс.

Satskyy P. V. The regimen of law utilization of means of production in the Turkic of early medieval period

In the article analyzes the regimen of law utilization of means of production in the Turkic states in the early medieval period. The regime of law utilization of means of production is investigated in the context of process features state of the Turks early Middle Ages. Analyzes the concept of regime of law utilization of means of production early medieval Turks. The mechanism of state functioning regime of law utilization of means of production in the Turks in the early Middle Ages.

Key words: khan, shad, kaganat, tribal alliance (Ell), administrative resources

Стаття надійшла до редакції 15.07. 2013.